

**LIBERTATEA ȘI FERICIREA OMULUI
NATURAL**

Conf. univ. dr. Sorin Purec
Universitatea „Constantin Brâncuși” din
Târgu-Jiu

Rezumat

Prin orice încercare de a defini omul, singurul răspuns la care se întoarce Rousseau este libertatea. Esențial în definirea naturii umane este libertatea și fericirea. În lipsa libertății este imposibilă fericirea, iar natura umană se degradează într-atât încât este confundabilă cu cea animală. Natura umană este liberă sau nu este. Acest articol aprofundează problema libertății omului natura, a „bunului sălbatic” înainte de momentul în care acesta devine ființă socială și înainte de momentul în care și-a pierdut libertatea naturală.

Cuvinte cheie: starea naturală, anistorism, libertate, fericire, perfectibilitate

1. Ce este natural? Înainte de a trece la analiza libertății ca și mediu al existenței naturii umane, trebuie să încercăm o definiție și o înțelegere a acesteia, a naturii umane din cadrul natural.

Se poate spune că Rousseau este gânditorul naturalist prin excelență. Într-adevăr, ideea de natură este chiar în centrul operei lui Rousseau. Dar cine și ce este natural? În primă instanță, este natural tot ceea ce este, dar se distinge în natură ceea ce îi este propriu de ceea ce a fost introdus artificial. Pe scurt, cu Rousseau se va defini naturalul prin opoziție cu artificialul. Omul pare a fi în natură un element perturbator. În natură, totul este ordine. „Totul este bun ieșind din mâinile Naturii, totul degenerază în mâinile omului”. Sursa răului și artificialului este chiar capacitatea omului de a gândi. „Starea de reflecție este o stare împotriva naturii și omul care meditează este

**THE LIBERTY AND THE HAPPINESS
OF THE NATURAL MAN**

Assoc.Prof. PhD Sorin Purec
„Constantin Brâncuși” University of
Târgu-Jiu

Abstract

By any demand to define the man, the only answer at which Rousseau is coming back is liberty. Essential in the defining of the human nature is liberty and happiness. The happiness is impossible without liberty and the human nature is degrades so much that is confounded with the animal one. Human nature is free or not. This article deepens the problem of the natural man's liberty of the "savage good" before the moment in which this one becomes a social being and before the moment in which he lost his natural freedom.

Key words: natural state, anistorism, liberty, happiness, perfectibility

1. What is natural? Before passing to the analysis of liberty as background of the human existence we must try to define and understand it, of the human nature in the natural frame.

It can be said that Rousseau is the naturalist thinker by excellence. Indeed the idea of nature is right in the center of Rousseau's work. But who and what is natural? First, it is natural all that exists, but distinguishes, in nature, what characterizes it of what was induced artificially. On short, Rousseau will define the natural in opposition with artificial. Man seems to be in nature a disruptive element. In nature all is order. "All is well coming from the hands of Nature, all degenerates in the hands of man." The source of evil and artificial is even the man's capacity of thinking. "The state of reflection is a state against nature and the

un animal depravat". În acest sens este opusă natura artei și istoriei. Cuvântul *natural* are la Rousseau două sensuri: în primul rând, desemnează ceea ce este original sau primitiv la natura umană. Este sensul „istoric” din *Discursul asupra inegalității dintre oameni*, unde Rousseau vrea să ne întoarcă la omul primitiv, natural, sălbatic, omul care trăiește în afara oricărei societăți, și vrea să explice de ce și cum a intrat în societate. În al doilea rând, desemnează ceea ce este esențial sau autentic la natura umană. În cartea sa, *Emil sau despre educație*, Rousseau descoperă natura în copil [1]. La copil natura se manifestă nemediat: atunci când eram copii, eram naturali, apoi educația ne-a deformat sufletele.

În scrierile sale autobiografice (*Confesiuni*), modelul omului natural este găsit de Rousseau în propriul său suflet. Rousseau este convins că natura a rămas intactă în el, nealterată și, în această privință, el este un exemplu privilegiat: „Vreau să arăt semenilor mei un om în toată natura sa adevărată și acest om voi fi eu”. Rousseau motivează deseori că a scris *Confesiunile* pentru a se arăta ca exemplu în fața unei societăți pervertită în totalitate [2]. Rousseau vede deci în spontaneitatea și simplitatea omului sălbatic, la fel ca și în autenticitatea omului natural care trăiește în societate [3], bunătatea naturală a omului. Omul natural este referința prin raport cu care este judecat prezentul. Există deci pentru Rousseau un adevăr al naturii, al originalului, pe care l-am putea numi primitivismul lui Rousseau. Acest adevăr primitiv este pierdut în societate pentru că sufletul omului social s-a adaptat condițiilor noi în care trăiește omul.

Convins că sufletul omenesc, esența omului, constituția sa, natura sa proprie, sunt modificate „[...] datorită unor numeroase cauze ce se repetau mereu și datorită unor mulțimi de cunoștințe câștigate, de erori, datorită schimbărilor intervenite în constituția corpului și tulburărilor continue

man who meditates is a raffish animal.” In this regard is opposed the nature of art and history. The word *natural* has two meanings at Rousseau: first, it defines what is original and primitive in human nature. It is the “historical meaning” from the *Discourse over the inequalities of men* where Rousseau wants to take us back to the primitive, natural, wild man, a man who lives outside the borders of any society and wants to explain why and how he was included in that society. Secondly, it designates what is essential or authentic in the human nature. In his book *Emil or about the education* Rousseau discovers the nature in a child. [1] At a child the nature manifests freely: when we were children, we were natural, but education deformed our souls.

In his autobiographical writings (*Confessions*), Rousseau finds the model for the natural man in his own soul. Rousseau is convinced that nature remained intact in him, untainted and, in this regard, he is a privileged man: “I want to show to my fellows that a man in all his true nature and that man will be me.” Rousseau often motivates writing his *Confessions* to show himself as an example in front of a totally perverted society. [2] Rousseau sees in the spontaneity and the simplicity of the wild man as in the authenticity of the natural man who lives in the society, the natural kindness of man. The natural man is the point of reference for the judging of present. There is for Rousseau a truth of nature, of the original that we can name Rousseau’s primitivism. This primitive truth is lost in society because the soul of the social man adapted to the new conditions in which man leaves.

Rousseau was convinced that the human soul, the man’s essence, his own nature, his body, his nature are modified, “ [...] due to numerous causes that kept repeating and due to many knowledge learned, errors, due to the changes

provocate de pasiuni" (Rousseau, 1958, p. 67-68), Rousseau nu s-a îndepărtat de un anumit proces evolutiv al explicației umanului și al dependențelor sale, declarând categoric că omul este un produs bivalent al acestei istorii: al însușirilor sale naturale și al dezvoltării lui succesive. Teza transformării și a variabilității condiției umane este importantă pentru Rousseau, deoarece numai ea face posibilă înțelegerea ideilor relative la natura omului, în special, cea care se potrivește cel mai bine constituției lui. Pentru acest scop, Rousseau a procedat analitic, presupunând, mai întâi, o condiție umană, ca situație ireductibilă a unui început posibil al unei dezvoltări istorice, o ipoteză asupra unor circumstanțe „care nu mai există, care poate nu au existat deloc și care nu vor exista niciodată” (Rousseau, 1958, p.69) și, în cadrul cărora, oamenii și-au condus existența conform unor principii strict naturale: principiul conservării de sine și principiul milei.

2. Exercițiul antropologic a presupus experiența fenomenologică de punere între paranteze a experienței omenești pentru a descoperi adevărata natură umană.

Acest efort ne conduce spre distingerea calităților originare ale ființei umane: mila și iubirea de sine. Rousseau a încercat să determine condiția primă a omului în starea sa originară, pe care o denuțește stare naturală, iar pentru o bună determinare a condiției originare a omului a fost deposedarea omului de toate însușirile supranaturale (în afara celor două principii naturale, mila și iubirea de sine) pe care a putut să le primească, și de toate facultățile artificiale pe care nu le-a putut dobândi decât printr-un șir lung de progrese, și să-l observe „așa cum a trebuit să iasă din mâinile naturii”. În aceste condiții, istoria, civilizația au fost inutile. Rousseau, chiar dacă nu a indicat aceste procedee în mod expres, a utilizat observarea animalelor ca ipoteză pentru ceea ce ar putea fi o viață

intervened in the body's make up and to the continuous disturbances caused by passions" (Rousseau, 1958, p. 67-68). Therefore, he did not distance himself from a certain evolutionary process of the explanation of what means to be human and of his dependences, undoubtedly declare that man is a bivalent product of this history: his natural peculiarities and his successive development. The thesis of the transformation and variability of the human condition is important for Rousseau because only it can make possible the understanding of the relative ideas of the human nature, especially, the one that fits better to his make up. For this purpose, Rousseau proceeded analytically, assuming, first, a human condition, as an irreducible situation of a possible starting point of a historical development, a hypothesis over some circumstances "that does not exist, that maybe did not exist at all and that will never exist" (Rousseau, 1958, p. 69). According to these circumstances, people conducted their existence by following some strictly natural principles: the principle of the self-preservation and the principle of mercy.

2. The anthropologic exercise consisted of the phenomenological experience of bracketing the human experience to discover the real human nature.

This effort leads us to the discerning of the original qualities of the human being: mercy and self-love. Rousseau tried to determine the basics of the human condition in its original state, that he names natural state, and for a good determination of the basic condition of man the following steps were necessary: the stripping of man of all supernatural peculiarities (except the two natural principles, mercy and self-love) that he could receive and of all artificial abilities he gained by a long series of progresses and his observation "as he should emerge from the hands of nature". In these

mentală, abstracție făcând de orice influență socială; de asemenea, observarea sălbaticilor, cu anumite rezerve („Sălbaticii nu reprezintă decât foarte inexact starea de natură”, „datorită insuficienței dovezilor, sălbaticii erau deja departe de prima stare de natură”). Sălbaticul este mai apropiat de natură prin starea sa mentală. În cazul lui este mai ușor să se zărească fondul original pentru că este mai puțin pătruns de cuceririle civilizației. Principiile pe care le descoperă la „bunul sălbatic” sunt conservarea de sine și mila. Principiul conservării se va transforma la ființa rațională în iubire de sine, viciată social în amor propriu, iar cel de al doilea principiu, principiul secundar, mila, definit ca o mișcare spontană, se referă la conservarea celorlalți. „Ea ne face să alergăm fără a sta pe gânduri în ajutorul aceluia pe care îi vedem suferind”, și în acest fel, existența mea se „umple” de existența celuiilalt, de suferința sa, fără însă să înceteze de a mai fi propria mea existență. Acolo unde se termină iubirea de sine apare mila. Argumentul că și ființele inferioare omului, animalele, sunt afectate de vederea suferinței aduce un supliment de forță în susținerea ideii de milă naturală.

În ochii lui Rousseau, starea de natură este una de dispersie a tuturor. Omul este singur, trăiește complet lipsit de ajutorul semenilor săi de care nu are nevoie și nu îl cere, omul nu este deci social prin natură, el nu a avut ca obiectiv natural să se unească cu semenii săi, în orice caz, nu în mod durabil. Dar dacă omul primitiv este asocial, el nu este antisocial. Pe scurt, omul primitiv este pur și simplu *independent*, oamenii nu au aproape deloc relații între ei, inegalitatea între oameni este aproape nulă[4] fiind vorba numai de inegalități naturale. Raporturile constante pe care le are omul sunt, mai degrabă, cu elementele din mediul înconjurător, cu obiectele din natură, decât cu semenii săi. Astfel, prin constituția sa primă și ireductibilă, omul natural depinde în exclusivitate de mediul fizic, iar această dependență exclusivă are forma perfectă a

conditions, the history and the civilization were useful. Rousseau, even if he did not definitely indicate these processes, used the animals' observation as a hypothesis for what could be the mental existence, making abstraction of any social influence. Likewise, the observation of the savages, with certain reserves (“The savages do not represent exactly the state of nature”, “due to the insufficiency of proves, the savages were already far from the first state of nature”). The savage is closer to nature through his mental state. In his case, it is easy to see the original fond because he is less corrupt by the conquests of civilization. The principles that he discovers at the “good savage” are the self-conservation and the mercy. The principle of conservation will transform at the rational being in self-love, socially vitiated in pride, and the second principle, the secondary principle, the mercy, defined as a spontaneous movement, refers to the conservation of others. “It makes us run without any hesitation to help those we see suffer”, and in this way, my existence is “filled” by the existence of the other, by his suffering without ceasing to be my own existence. Where self-love ends, mercy appears. The argument that even the beings inferior to man, the animals are affected by suffering sustains the idea of natural mercy. Rousseau associates the state of nature with one of dispersion of everybody else. Man is alone, he lives completely without his fellow creatures' help of which he does not need and does not ask, the man is not social by nature, he did not have as natural objective to socialize with his fellow creatures, in any case not for long. But if the primitive man is asocial he is not antisocial. In short, the primitive man is simply *independent*, the people do not have social relation one with another, and the inequality between people is almost zero because there are natural inequalities. The constant relations that man has are more likely with the elements from the

unui echilibru; natura primă din care omul este constituit corespunde obligatoriu naturii exterioare. „Natura” din interiorul omului este imaginea naturii exterioare. În consecință, lipsește complet condiția unui eventual dezacord între cele două naturi. Într-o astfel de poziție, de „stare naturală”, existența omului, foarte bine „autoreglată”, fără nici un fel de intervenție suplimentară, fiindcă, pur și simplu, nu depinde de „nimic” altceva este o existență necontradictorie. O existență naturală, solitară și autoreglată, în care omul originar nu intervine pentru că nu poate interveni. Dar o astfel de „natură” umană nu este oare aceeași cu natura animalului „care nu se poate îndepărta de regula care i-a fost hotărâtă: „Animalul alege sau respinge ceva în mod instinctiv”(Rousseau, 1958, p.87)? În analogia cu animalul, Rousseau cuprinde relația naturală perfectă a omului originar (care, în cronologia istorică, va fi omul sălbatic), ca diferență decisivă: „În „mașina” umană eu văd exact același lucru, cu deosebire că, pe când la animale natura singură face totul, omul ia parte și el la acțiunile sale în calitate de factor liber”(Rousseau, 1958, p.87). Primii pași ai ascensiunii omului au fost descriși de Rousseau în funcție de această ultimă referință. Prin urmare, dacă natura poruncește oricărui animal, și el i se supune, cu omul se întâmplă la fel, dar, el este conștient că e liber să consimtă ori să reziste, adesea în dauna sa.

Din exemplul omului natural și din conștiința unice sale libertăți, Rousseau a alcătuit o existență ideală, latentă, virtuoasă, de pace și plenitudine: „sentimentul fericit al existenței” omului. Ceea ce îi lipsește omului nu este nici izvorul de plenitudine și nici absența contradicțiilor, el posedă structura ideală a fericirii, alcătuită din absența oricăror lipsuri și manifestată în suflete satisfăcute. În primele faze ale dezvoltării sale, omul nu este nici social, nici nesocial, dimpotrivă, este a-social. „Nu este refractar societății, deoarece nu deține

surrounding environment, with the objects from the nature than with his fellow citizens. This way, by his irreducible and basic make up, the natural man depends exclusively on the physical environment, and this exclusive dependency has the perfect form of equilibrium; the basic nature of which the man is build corresponds obligatory to the exterior nature. “The nature” inside man is the image of the exterior nature. In consequence, the condition of an eventual disagreement between the two natures totally lacks. In this situation, of “natural state”, the existence of man, very well “self-entertained”, without any type of supplementary intervention, because, it simply, does not depends of “anything” else is an un-contradictory existence, a natural, solitary and self regulated existence in which the original man does not intervene because he cannot. But such human “nature” isn’t it the same with the nature of the animal “that cannot distance of the rule that was decided for it: The animal chooses or rejects something instinctively” (Rousseau, 1958, p.87)? In his analogy with the animal, Rousseau presents the perfect natural relation of the original man (who, in the historical analogy, will be the savage man), as decisive difference: “in the human “car” I see exactly the same thing, the only difference being that, while at the animals the nature does everything by itself, the man also participates at its actions as free factor” (Rousseau, 1958, p. 87). The first steps of the man’s ascension were described by Rousseau according to this last reference. As a result, if the nature commands to any animal, and it obeys it, with the man is the same story, but, he is conscious that he is free to agree or to disagree, often in his detriment.

From the example of the natural man and the conscience of the unique liberty, Rousseau builds an ideal, latent, virtuous existence of peace and plenitude:

înclinația spre ea; numai facultățile, puterile latente cu care este înzestrat omul, bine dezvoltate, bine activate, vor putea deveni virtuți și înclinații sociale. Pentru că „unei providențe foarte înțelepte i se datorează faptul că însușirile pe care le avea în mod potențial s-au dezvoltat numai o dată cu prilejurile de a le exercita, astfel încât ele să nu-i fie nici inutile și nici împovărătoare înainte de vreme, nici tardive și nefolositoare la caz de nevoie”. Rousseau a reținut un nou principiu ordonator, sociabilitatea, principiu cu mare forță evolutivă, dincolo de care a început decrepitudinea umanității. Dacă omul ar fi putut fi oprit în stadiul incipient al principiului „societății”, umanitatea ar fi fost scutită de nenumărate mizerii. Dar umanitatea nu a putut fi oprită. Și cum omul natural, în această condiție, nu a fost nici social, nici nesociabil, ci a fost asocial, nu poate să fi fost nici moral, nici imoral, ci a fost amoral. Unei asemenea stări neutre, asociale și amorale, Rousseau îi va da numele de „inocență”. În asemenea stare, cele două tendințe naturale, iubirea de sine și iubirea față de celălalt, provoacă schimbări în echilibru și acestea pot constitui primele surse de tulburări și dezordine. Unitatea celor două mișcări ale existenței ființelor a fost fragilă și această fragilitate a făcut posibil răul. Omul a avut posibilitatea de a păstra unitatea dragostei de sine și a milei, condiția ontologică a libertății (inocența a devenit libertate) și a fericirii sale.

Omul natural este liber și fericit în singurătatea sa, în mijlocul unei naturi darnice, limitat doar de forțele naturii, iar semenii săi sunt parte din natură. El se hrănește cu ce vânează sau culege singur, se adăpostește pentru odihnă sau se ascunde de pericole într-o peșteră sau scorbura unui copac, se ferește de fenomenele naturale, de animale sau semeni despre care nu trebuie să știe decât că reprezintă un pericol din fața căruia trebuie să fugă. Ceea ce nu-l ucide îl întărește. Înțelegând de ce trebuie să se ferească devine mai liber. Nu are nevoie să

the man's "happy feeling of existence". What the man lacks is neither the spring of plenitude nor the lack of contradictions, he possess the ideal structure of happiness, based on the absence of any shortages and manifested in satisfied souls. In the first phases of his development, the man is neither social nor unsocial, on the contrary, is asocial. "He is not refractory to the society, because he does not have a relation with it; only the abilities, latent powers possessed by man, well developed, well activated will be able to become virtues and social inclinations. Because "to a very wise providence is due the fact that the characteristics that he had potentially developed in the same time with the occasions to practice them, so they would not become neither inutile nor overburdened before time, neither undue nor futile at need".

Rousseau retained a new coordinating principle, the sociability, principle with great evolutionary force, beyond which began the humanity's decadence. If man could be stopped at the incipient stage of the principle "society", the humanity would be spared of countless miseries. But the humanity could not be stopped. And as the natural man, in this condition, was neither social nor unsocial but it was asocial, cannot be neither moral nor immoral but it was amoral. Rousseau will name such neutral stage, asocial and amoral "innocence". In such condition, the two natural tendencies, the self-love and the love for the other, provoke changes of equilibrium and these ones can constitute the first sources of disorder and mess. The unity of the two movements of the human beings' existence was fragile and this fragility made possible the evil. Man had the possibility to keep the unity of the self-love and mercy, the ontological condition of freedom (innocence became liberty) and of his happiness.

The natural man is free and happy in his loneliness, in the middle of a charitable

judece natura elementelor, este suficient să înțeleagă ce este și ce nu este periculos. Această ființă liberă a cărei inimă este senină și al cărei trup este sănătos este fericită. Omul natural este într-atât de liber încât nu simte nevoia să interacționeze cu semenii săi, nici la nivelul comunicării verbale. De aceea Rousseau nu poate teoretiza plauzibil, din interiorul acestei concepții, modul în care au apărut limbile și societatea.

Întrebarea obligatorie este referitoare la posibilitatea acestei închideri între paranteze a întregii experiențe umane și a istoriei omului? Cât poate fi de plauzibilă presupunerea că a existat un timp, înainte de orice istorie, în care umanitatea a trăit această stare naturală? Experiența științifică de orice fel infirmă această posibilitate. Rousseau pleacă de la premisa experienței umane individuale care poate parcurge această stare naturală obiectivată în bunul sălbatic sau starea de copilărie a oricărui dintre noi, dar se îndoiește chiar și el că acele timpuri ar fi existat. Mai mult, starea naturală vorbește de omul natural, nu de omenire în stare de natură pentru că aceasta nu ar fi putut evolua la unison. Nu ne rămâne decât să înțelegem această stare de natură ca pe un pas metodologic care fundamentează teoriile rousseauiste despre stat și despre educație. Altfel spus, decăderea stării sociale, a statului și a individului poate fi, pe de o parte înțeleasă din perspectiva înstrăinării de starea naturală, iar pe de altă parte și din perspectiva salvării prin întoarcerea la ceea ce este valoros în starea naturală, prin redescoperirea naturii noastre adevărate și autentice.

3. Obstacolul. Anistorismul lui Rousseau elimină orice posibilitate a omenirii de a evolua diferit. Oare în orice loc în care existau oameni au fost aceleași obstacole și în același timp? Nici Rousseau nu credea asta atâta vreme cât vorbește în Eseul asupra originii limbilor de evoluții diferite produse de clima diferită a locurilor.

nature, limited only by the forces of nature, and his fellow creatures are part of the nature. He feeds with what he hunts and harvests himself, he harbors himself for rest and he hides of dangers in a cave or in the hollow of a tree, he protects himself of the natural phenomenon, of animals or fellow creatures of whom he does not need to know than they represent a danger of which he must run. What does not kill him strengthens him. By understanding the dangers becomes freer. He does not need to judge the nature of elements is enough to understand what is or is not dangerous. This free human being whose hart is serene and hose body is healthy is happy. The natural man is so free that he does not feel the desire to interact with his fellow creatures not even at verbal communication level. That is why Rousseau cannot plausibly theorize, from the point of view of this conception, the appearance of the languages and of the society.

Does the obligatory question refer to the possibility of putting between brackets the entire human experience and the human being's history? How plausible the presumption that there was a time, before any history, during which the humanity lived this natural state, really is? The scientific experience of any type disproves this possibility. Rousseau starts from the premises of the individual human experience that can transit this natural state objectified in the good savage or the state of childhood of any individual but doubts that those times would have existed. In addition, the natural state mentions the natural man, not the humankind in state of nature because this one could not evolve at unison. We can only understand this state of nature as a methodological step which fundamentals the Rousseau's theories about state and education. Otherwise said, the decadence of the social state, of the state and of the individual can be on one side understood from the perspective of the

Omul natural este fericit, viața sa este echilibrată și, atâta timp cât are o viață asocială, n-ar fi părăsit niciodată din proprie inițiativă starea de natură. Echilibrul existenței sale a fost rupt prin concursul fortuit al mai multor cauze exterioare care nu ar fi putut niciodată să se nască și fără care ar fi rămas etern în condiția sa primitivă.

Care este cauza fundamentală care l-a făcut pe om să treacă de la o stare de independență la o stare socială? Natura este cea care a devenit subit neospitalieră: ea i-a împins pe oameni să se unească pentru a lupta împotriva pericolelor pare a spune Rousseau[5]. Dintr-o dată, omul s-a văzut pus în fața unor obstacole naturale care l-ar fi dus firesc spre pieire dacă nu ar fi avut capacitatea de a reacționa. Responsabilitatea completă a schimbărilor majore pentru om s-a datorat obstacolelor și perfectibilității. La contactul cu obstacolul s-a născut prima transformare a condiției umane: posibilitatea ca dependențele exterioare să fie incluse necesității de continuare a vieții.

Evoluția omului este dependentă de obstacolele întâlnite, iar primele obstacole sunt obiectele existenței exterioare. Înfruntarea ființei umane cu lumea exterioară a înlocuit repausul primei condiții. „Atunci starea primitivă nu mai poate dăinui și genul uman ar pieri dacă nu și-ar schimba felul ei de a fi”(Rousseau, 1957, p.98).

De la bun început, la Rousseau, obstacolul a avut o semnificație intensivă: „greutățile se înmulțesc”. Recunoașterea multiplicității obstacolelor s-a impus reflexiei lui Rousseau, deoarece a desemnat diversitatea faptelor de existare umană: de la lipsa completă a denumirii obstacolelor până la ordonarea acestora în funcție de noile înfățișări căci, în relația cu obstacolul, Rousseau a variat nu numai distanța, ci și durata (cu cât timpul este mai îndepărtat, cu atât obstacolul este anonim, cu cât timpul se apropie de documentele istorice, cu atât obstacolele capătă denumiri din ce în ce mai naturale). Astfel, evenimentele progresive

alienation from the natural state, and on the other side from the perspective of the salvation by the returning to what is valuable in natural state and by the discovery of our authentic and true nature.

3. The obstacle. Rousseau's anistorism eliminates any possibility for the humankind to evolve differently. The question is that if in any place where people lived existed the same obstacles and in the same time? Neither Rousseau believes this so long he speaks in the Essay over the origin of languages of different evolutions resulted from different climate of those places.

Natural man is happy, his life is equilibrated and so long, he has an asocial life he would never abandon the state of nature. The equilibrium of his existence was broken by the combination of many exterior causes that made impossible his birth and without which he would have remained eternally to his primitive condition.

Which is the fundamental cause that made the human being to pass from a state of independence to a social state? The nature is the one that became suddenly inhospitable: it forced the people to unite for the fight against the dangers seems to say Rousseau [5]. Suddenly the human being faced some natural obstacles that would have led him naturally to the extinction if he had not the capacity to react. The complete responsibility of the major changes for human being is due to the obstacles and to the perfectibility. At the contact with the obstacle appeared the first transformation of the human condition: the possibility that the exterior dependences to be included to the necessity to continue life.

The human being's evolution is dependent of the obstacles met and the first obstacles are the objects of the exterior existence. The confrontation between the human being and the exterior world replaced the rest period of the first

ale Pământului au indicat însă pierderea treptată a plenitudinii condiției inițiale, și câștigarea importanței faptelor exterioare pentru existența ființei umane. În acest proces, obstacolul a fost factorul exterior, decisiv, prin care ființa umană și-a construit începutul unei noi subiectivități, ca mod de existență dificilă. Obstacolul, în concepția lui Rousseau, a eliberat ființa umană de orice urmă de contemplare a condiției inițiale care a condus-o precum un destin. Obstacolul este motivul adevărat al schimbării care a operat chiar în interiorul naturii umane. Dacă până acum instinctul natural era suficient în relația cu exteriorul, din cauza obstacolului omul are nevoie de să-și dezvolte aptitudini noi. Din intenția articulării relației imperfecte între constituția umană și împrejurări, Rousseau a descoperit evenimentul cel mai potrivit pentru noul plan al condiției umane: prima modificare a naturii umane (prin reducerea instinctului, și prin posibilitatea de modificare a impulsurilor, ca prim constituent uman). Pe această bază, „omul sălbatic, lăsat de natură în voia instinctului [...]” (Rousseau, 1958, p.90) [6] nu a putut face față. Funcția esențială a puternicului aparat instinctual, sau al impulsurilor (cu care omul a fost înzestrat), asemănător animalelor, a fost de a servi doar unei puneri relative de acord cu instabilitatea lucrurilor din lumea înconjurătoare. Din momentul în care, prin propriile sale forțe și acțiuni, omul și-a asumat rezolvarea „obstacolelor” din viața exterioară, impulsurile și instinctele scad; ele vor dispărea doar treptat, și pe măsura acestei dispariții treptate, omul trebuie să le găsească un înlocuitor: „mai întâi, să înlocuiască instinctul și apoi să-l întreaacă” (Rousseau, 1958, p.90). Deci, Rousseau a trebuit să afle instinctului nu numai un înlocuitor stabil, îndreptat prioritar spre învingerea dificultăților unei existențe naturale foarte dure, dar și un înlocuitor specific, propriu omului, „despăgubit de ceea ce-i lipsește, prin facultățile capabile să-l înlocuiască”, prin care să fie dobândite

condition. “Then the primitive state cannot last and the human gender would perish if it does not change its appearance.” (Rousseau, 1957, p. 98)

From the beginning, at Rousseau, the obstacle had an intensive significance: “the hardships grow”. The recognition of the obstacles’ multiplication imposed to the Rousseau’s reflections because it designated the diversity of the facts of human existence: from the complete failure of naming the obstacles until their classification according to the new appearances because, in the relation with the obstacle, Rousseau varied not only the distance but also the duration (as the time is further away, as the obstacle is anonymous as the time gets near the historical documents, as the obstacles have more natural names). In this way, the Earth’s progressive events indicated that the graduated lost of plenitude of the initial condition and the growing of the importance of the exterior deeds for the existence of the human being. In this process, the obstacle was the exterior, decisive factor by which the human being constructed the beginning of a new subjectivity as a way of difficult decision. The obstacle, in Rousseau’s conception, freed the human being of any trace of contemplation of the initial condition which led it as a destiny. The obstacle is the real reason of the change that operated inside the human being. If until now the natural instinct was enough in the relation with the exterior, due to this obstacle the man needs to develop new abilities. From the intention of underlining the imperfect relation between the human constitution and the surrounding space Rousseau discovered the most suitable plan of the human condition: the first modification of the human nature (by reducing the instinct and by the possibility to modify the impulses, as first human constituent). On this basis, “the savage man, left by nature at his free will [...]” (Rousseau, 1958,

și alte calități specifice, calități, care n-ar fi putut niciodată să se dezvolte de la sine" „fără concursul întâmplător al mai multor cauze străine”.

Datorită obstacolului, omul s-a lăsat dominat de exterior, iar Rousseau a reușit să-l surprindă dotat pentru activități diverse, cu preocupări variate, care, amestecate, au creat ceea ce se poate numi un mod de viață. Iar acest mod de viață a indicat pierderea definitivă a ideii despre condiția omului ca un „fascicol de trăsături în mod egal distribuite între toți cei pe care îi numim oameni [...]”(Vovelle, 2002, p. 312). Oamenii dependenți de inițiativa și puterea lor asupra obstacolelor au etalat o nouă structurare a stării lor generale, a condiției, ca ansamblu de relații și calități noi.

4. Perfectibilitatea și partea ei întunecată. Cum Rousseau nu a vrut să reținească disputele clasice și interminabile ale timpului său, înlocuitorul instinctului a fost regăsit într-o predispoziție, aptitudine, sau chiar într-o facultate deținută de om, care, ideologic a fost „incontestabilă”, și a putut evita orice discuție metafizică despre ceea ce face ca existența umană să fie specifică. Natura a pus în sufletul nostru rezerve, facultăți, pe care împrejurările exterioare care s-au impus omului, duritățile mediului, modificările sale, de natură demografică, climaterică sau geologică, le-a făcut responsabile în modul cel mai direct de manifestarea activă a facultăților deținute, și de apariția și evoluția altor noi facultăți umane, într-un cuvânt, de „trezirea perfectibilității”. Ceea ce a însemnat că aceste facultăți au fost cu adevărat legitățile care l-au condus pe om la inventarea primelor unelte și a primelor arme, a instrumentelor de asigurare a existenței umane, și la alte produse faptice ale comportamentului perfectibil. Cu astfel de forme prime ale ingeniozității umane, care au permis și primele dezvoltări de conștiință și gândire, Rousseau a redescoperit nu numai anterioritatea naturii fizice față de conștiință, „sufletul” și „viața” condiției umane, dar și

p.90) [6] could not resist. The basic function of the powerful instinctual apparatus or of the impulses (with which the man was gifted), identical to that of the animals, was to serve only to a relative agreement with the instability of the things from the surrounding world. From the moment, by his own forces and actions, the man assumed the solving of the “obstacles” from the exterior life, the impulses and the instincts are diminishing; they will disappear only gradually, and as they do that, the man must find a replacement: “first to replace the instinct and then to surpass it” (Rousseau, 1958, p.90). So, Rousseau had to find out that the instinct does not have a stable replacement, with a main goal of over passing the difficulties of a tough natural existence but also a specific replacement characteristic to man, “indemnified of what he misses, by abilities capable to replace him”. These abilities also help the man to develop specific qualities “qualities that could never develop alone” “without the help of more external causes”.

Due to this obstacle, the man let himself dominated by the exterior, and Rousseau managed to notice him gifted for different activities, with varied preoccupations which mixed created what can be named a way of living. And this way of living indicated the definitive abandon of the idea of man's condition as a “sum of features equally distributed between all that we name human beings [...]” (Vovelle, 2002, p. 31) The people dependent of the initiative and their power over the obstacles presented a new structure of their general state, of the condition as a gathering of relations and new qualities.

4. The perfectibility and its darker side. As Rousseau did not want to start all over again the classical and interminable disputes of his time, the replacement of the instinct was found in a human disposition or ability that ideological was

ceea ce este și esențial, „coincidența fericită” a conștiinței cu imperiul nevoilor, sub, care omul va progresa, în ordine fizică, metafizică și rațională, o dată cu viața socială.

Obstacolul natural activează în om o însușire latentă: perfectibilitatea. Pentru a face față noilor condiționări naturale, omul răspunde prin capacitatea de a se adapta prompt și eficient.

În numele conceptului de „perfectibilitate”, Rousseau a indicat constrângerile interne care au făcut posibil, ca după distrugerea echilibrului stării naturale, omul să treacă la „caracterul” umanității, și la relațiile constitutive ale unei noi condiții a oamenilor, la un anumit statut propriu, produse de către el însuși. Preluând o perspectivă reflexivă asupra omului care a trăit într-un timp nedeterminat, Rousseau a scris că perfectibilitatea a făcut parte din viața omului, atât din punctul de vedere al conținutului, ca trăsături și dispoziții, cât și din punctul de vedere a ceea ce a semnat: puterea omului (tehnică și gândire), atât bună sau rea, asupra lumii, puterea intelectuală, morală, sentimentală, de care am devenit conștienți de-a lungul timpului, și care a pus în cauză primatul formării și adaptării naturii interioare ca una din măsurile necesare de existență a omului. Perfectibilitatea este cea mai bună ocazie, scrie Rousseau, pentru a prefigura reconstituirea începutului unei noi condiții a omului plecând în mod prioritar de la constituția sa.

Este interesant cum natura umană în starea naturală este apropiată de cea animală, inocentă dar insignifiantă, dar ascunzând potențialități care s-au activat în urma hazardelor naturale, se transformă într-o constituție adaptabilă, care menține fără greșală un echilibru fragil și mereu reglabil cu mediul exterior. Din cauza acestui punct de vedere, Rousseau a încredințat perfectibilității și o altă funcție, mai puțin pozitivă: cu ajutorul ei, a răsărit în decursul veacurilor luminile și erorile sale, viciile și

“incontestable” and was able to avoid any metaphysical discussion about what makes the human existence so specific. The nature placed in our soul reserves, abilities that the exterior imposed to man, the hardships of the environment, its modification, of demographic, climatic or geologic nature that were made responsible by the active manifestations of the detained abilities and by the apparition and evolution of another, new human faculties, in a word by “the awakening of the perfectibility”. This meant that these abilities were indeed the laws that lead the man to the invention of the first tools and of the first weapons of the instruments to ensure the human existence and to the other products of the perfect behavior. With such forms of the human cleverness that also allowed the first developments of consciousness and thinking, Rousseau rediscovered not only the superiority of conscience over the physical nature, “the soul” and “the life” of the human condition but also what is essential, the “happy coincidence” of the consciousness with the empire of needs under which guidance the man will progress physically, metaphysically and rationally once with the social life.

The natural obstacle activates in man a latent characteristic: the perfectibility. To be able to respond to the new natural conditions, man responds by his capacity to adapt prompt and efficient.

In the name of this concept Rousseau indicated the internal constraints that made possible, after the destruction of the equilibrium of the natural state, the man to pass from the “character” of the humanity, and the constitutive relations of a new condition of men, to a certain statute produced by him. Overtaking a reflexive perspective over man who lived for an undetermined time, Rousseau wrote that perfectibility was part of the man’s life both from the point of view of his content as characteristics and from the point of

virtuțile sale și a făcut din om, până la urmă, un tiran față de sine și față de natură. Astfel, perfectibilitatea a fost considerată responsabilă de apariția nefericirii. Deci, în evantaiul consecințelor perfectibilității au apărut urmările sale fatale, și degenerescente. Drept justificare a acestui principiu, Rousseau a enumerat rezultatele ascensiunii tehnice și intelectuale ale umanității, care au dovedit că umanitatea s-a pus energic într-o dublă mișcare, de câștig și pierdere. Așa a explicat Rousseau de ce perfectibilitatea, situația naturală de cădere a omului, în ciuda independenței sale, sub puterea aspirației de a deveni activ, perfect, nu a adus nici un fel de soluție condiției umane, nici o ameliorare, dimpotrivă din cauza perfectibilității „înscrise” sau „date” în om, ființa umană a devenit conștientă de sine și de istoria sa. Perfectibilitatea, scrie Rousseau, a coincis cu „daimonul” care vorbește omului, cu trecerea sa firească de la particular la general, iar aceasta este ceea ce consideră Rousseau despre natura umană ca fapt istoric, succesiv, și nu ca un postulat.

Ca trăsătură totalizatoare și transistorică, alcătuită din aptitudini, pasiuni (trăiri) și din capacități de promovare (cultivare) și ca facultate inerentă alcătuirii naturii umane, perfectibilitatea a devenit „izvorul tuturor nenorocirilor omului”, și culpabilizată pentru ceea ce se va întâmpla mai rău în istorie. Prin perfectibilitate, Rousseau a încărcat condiția omului cu toate mizeriile existente. Toate „relele societății” au fost imputabile doar perfectibilității. Prin „perfectibilitate”, condiția umană, totală, fizică, intelectuală, morală, sentimentală, a căpătat transparență: dintr-o condiție umană, indivizibilă și indestructibilă, Rousseau a făcut vizibil, mai mult, sau mai puțin, fondul activ, și purtător de progrese și regrese al omului, care a avut puterea, fiindcă a fost mereu „deschisă”, de a se apropia de marele obiect potențial al oricărei dezvoltări umane, fericirea. Perfectibilitatea s-a alăturat astfel resurselor bivalente, fericirii și virtuții, și în egală măsură, viciilor. Perfectibilitatea

view of what is significant: the power of man (both technical and thinking) both good and bad over the world the intellectual, moral, sentimental power of which we became aware over time, and which presented the education and the adaptation of the interior nature as one of the measures necessary for the existence of man. Perfectibility is the best occasion, wrote Rousseau, to prefigure the reconstruction of the beginning of a new condition of man.

It is interesting how the human nature in its natural state is similar with the animal one, innocent but insignificant but hiding possibilities that were activated as the result of the natural hazards transforms in an adaptable constitution, that maintains without mistake a fragile environment and always in accordance with the exterior environment.

Because of this point of view Rousseau gave perfectibility another function too, less positive: with its help appeared over centuries the lights and its errors, the vices and virtues made out of human a tyrant toward himself and towards nature. In this way perfectibility was considered responsible for the appearance of unhappiness. So, as a result of its consequences appeared its fatal results. As justification of this principle Rousseau enumerated the results of the technical and intellectual ascension of the humanity that proved that humanity energetically moved both to win and to lose. In this way explained Rousseau why the perfectibility that natural situation of man's fall in spite his independence, under the power of aspiration to become active, perfect did not brought any solution to the human condition, any improvement on the contrary because of the perfectibility “written” or “given” in man, the human being became aware of himself and of his history. Perfectibility, wrote Rousseau coincided with the “daimon” that talks to man with its natural passing from

trasează evoluția umanității de la starea fericirii inocente și amurale la moralitate, dar prezintă și reversul medaliei, posibilitatea refuzării moralității și reglării naturii umane într-o societate imorală și nedreaptă, așa cum o descoperă Rousseau în epoca în care trăiește.

Omul natural este anistoric. Îndelungata sa existență s-a derulat fără evenimente și nu poate fi descrisă decât ca stare. Omul intră în istorie odată cu intrarea în societate. Societatea a activat perfectibilitatea și l-a transformat în câteva milenii mai mult decât în toată evoluția sa. Starea socială a apărut ca urmare a unui accident natural sau pentru că era o predispoziție înăscută a omului? Ceea ce este natural trebuie să fie necesar. Am putea concluziona că, indiferent de cauza apariției ei, starea socială s-a impus cu necesitate în toate colțurile lumii, deci este naturală. Legate de această stare, criticile lui Rousseau sunt îndreptățite pentru că ea a adus o mulțime de tare. Marea problemă legată de starea socială este că pune sub semnul întrebării libertatea, definitorie pentru om. Omul natural a trăit dependent de lucruri, iar în această dependență era totuși liber pentru că lucrurile de care avea nevoie nu îl puteau subjugă. Omul social este dependent de oameni, iar aceștia, pentru că îl subjugă, îl transformă în sclav.

Oare libertatea omului se sfârșește cu ieșirea lui din natură și intrarea în societate? Dacă omul nu găsește o modalitate de a fi liber în interiorul societății, atunci șansa eliberării lui este distrugerea societății și întoarcerea la natură. Întoarcerea la natură, redescoperirea naturii umane, nu trebuie să presupună distrugerea a ceea ce istoria a creat și revenirea în primitivismul anistoric de care se temea Voltaire.

Note

[1] Descoperirea naturii, a ceea ce este originar în copil, este un demers utopic și

particular to general and this is what Rousseau considers Rousseau to be historic, successive fact of the human nature and not like a postulate.

As a trans-historic feature, build from abilities, passions and promoting capacities as an inherent way to construct the human nature, perfectibility became "the source of man's misfortunes" and blamed for all the evils from history. By perfectibility Rousseau charged the condition of man with all the existing miseries. All "the evil of the society" were due to perfectibility. By "perfectibility" the total, physical, moral, sentimental human condition gained transparency: from the human, indivisible and indestructible human condition, Rousseau made visible more or less the active fond, and carrier of man's progresses and regresses who had the power because it was also "opened" to get closer of the great objective of any human development, the happiness.

The natural man is anti history. His long existence unfolds without any events and cannot be described as such. The man is part of the history once with the entering in the society. The society activated the perfectibility and transformed him in some millennia much more than in all his evolution. The social state appeared as the result of a natural accident or because it was a man's predisposition? What is natural must also be necessary. We could conclude that, no matter the cause of its apparition the natural state imposed in all the corners of the world so it is natural. Related to this state, Rousseau's critiques were justified because it brought a lot of tares. The great problem related to the social state is that it questions the liberty defining for a man. The natural man lived dependent of things and in this dependence he was still free because the things he need could not subjugate him. The social man is dependent of people and these because they subjugate him, transform him into

inconsecvent chiar și pentru epoca luminilor. Rousseau nu va face greșeala anecdotică a lui Friedrik al II-lea, despre care se pune că a izolat doi copii așteptând momentul când aceștia vor vorbi limba naturală dată de Dumnezeu primilor oameni. Gânditorii luminiști, tributari empiriștilor englezi, chiar dacă s-au definit ca raționaliști pentru că numai rațiunea luminează, vor rămâne credincioși spiritului gnoseologiei empiriste. Astfel, puritatea copilului este același lucru cu „*tabula rasa*”, iar naturațea lui constă doar în deplina sa inocență. Copilul are avantajul că în mintea lui putem înscrie doar idei naturale, dar el nu poate fi sursă de idei naturale. Altfel, *tabula rasa* este naturală, iar natura umană s-ar identifica cu vidul.

[2] Este greu de argumentat logic această declarație. Dacă a rămas natural în această societate depravată de rațiune, cum poate să judece acest lucru altfel decât rațional? Chiar dacă am accepta că simte acest lucru, efortul de a scrie, de a realiza o lungă argumentație discursivă pe lângă biografia sa, rămâne unul rațional. În orice situație, „naturalul” Rousseau nu scapă să fie rațional și filosof, om al cetății care scrie pentru oameni, deci nenatural.

[3] Acesta ar fi, în primă instanță, chiar Jean-Jacques, unicul om natural din interiorul societății.

[4] *Discursul asupra originii inegalităților dintre oameni* se împarte în două părți: prima parte este consacrată descrierii omului natural, partea a doua originii societății.

Pentru definirea naturii umane este interesantă această primă parte a *Discursului asupra inegalității dintre oameni*, unde Rousseau examinează omul natural sub trei aspecte: aspectul fizic: omul natural este un animal foarte bine organizat; aspectul metafizic: Rousseau se întreabă asupra diferenței esențiale dintre om și animal, aceasta nu este cu certitudine inteligența, ci este calitatea sa de factor liber, perfectibilitatea și aspectul moral: omul natural are înainte de toate grija propriei conservări, cunoaște „dragostea de sine”,

slave.

Does the man's liberty ends with his exit in nature and his entrance in society? If man does not find a way to be free in the society than the chance of his freedom is the destruction of the society and the return to nature. The return to nature the rediscover of the human nature must not assume the destruction of what history created and the returning to primitivism of which Voltaire feared.

Notes

[1] The discover of nature, of what is original in a child, is an incensement application even for the epoch of lights. Rousseau will not make the anecdotic mistake of the Frederick the second about whom is said that he isolated two children expecting the moment when these two will speak the natural language gave by God to the first people. The illuminist thinkers, tributary to the English empirics, even if they defined as rationalists only because the ration illuminates will remain faithful to the spirit of empiric Gnostics. In this way the purity of the child is the same thing with “*tabula rasa*”, and his naturalness is only his innocence. The child has the advantage that in his mind we can write only natural ideas but he cannot be source of natural ideas. In this way *tabula rasa* is natural and the human nature would identify with the void.

[2] It is hard to argument logical this declaration. If he remains natural in this society deprived by ration how can he judge this thing other than natural? Even we accepted that he feels this thing, the effort of writing, of realizing a long, discursive argumentation besides his biography, remains one rational. In any situation the “natural” Rousseau is always a rationalist and a philosopher a man of the fortress who writes for the people so unnatural.

altfel spus un egoism instinctiv și inocent. În sfârșit, el cunoaște un sentiment care este anterior reflexiei care este o aversiune înnăscută/nativă de a-și vedea suferind semenii: mila.

[5] Asupra acestui aspect a revenit de mai multe ori. Rousseau nu a putut depista cu precizie care a fost pericolul ce l-a împins pe om spre starea socială, el nu a fost hotărât să decidă tipul obstacolului, exterior sau interior. Dacă în *Eseu asupra originii limbilor* preferă teza determinării subiective a sociabilității la omul meridional, în *Discurs asupra originii inegalităților* și *Contractul social* preferă teza cauzelor naturale care au stat la baza trecerii spre starea socială. Astfel în cea de a doua parte a *Discursului asupra originii inegalităților* scrie: „[...] îmi rămâne de observat și de abordat diferitele hazarduri care au putut perfecționa rațiunea umană deteriorând specia umană, făcând-o ființă rea și redând-o sociabilității”. Aceste hazarduri, rezultate din „concursul [...] mai multor cauze străine”, care nu au nici un fundament în natura umană și nu sunt nici consecința unei esențe umane solid constituite, fixe. Acestea îl vor ajuta pe Rousseau să excludă fatalitatea condiției umane și să prezinte structura diferită a unei noi condiții istorice, componentele relaționale, mai mult, cele subiective, care aduc omului un nou statut, și o nouă identitate, și care, nu întâmplător, au coincis cu răspunsurile originale la dura cauzalitate a existenței sale. Depășind interiorul lumii în care nevoile omului au fost satisfăcute fără calcule și previziuni, fără muncă și cooperare cu semenii săi, studiul omului, aflat într-un mediu îndepărtat încă de rațiune și sociabilitate, a intrat la Rousseau într-o altă perspectivă: cunoașterea omului în diverse și autentice raporturi exterioare.

[6] În absența informațiilor, Rousseau a utilizat destul de echivoc expresia „om sălbatic”, care a desemnat, uneori, omul originilor, omul societăților denumite de noi primitive, abandonat de natură singurului

[3] This would be, in essence, Jean-Jacques, the only natural man from the society.

[4] *The Discourse over the inequalities between people* has two parts: the first part is consecrated to the description of the natural man, the second part to the origin of the society.

To define the human nature is interesting this first part of the *Discourse* where Rousseau examines the natural man under three aspects: the physical aspect: the natural man is a well organized animal; the metaphysical aspect: Rousseau asks himself over the essential difference between man and animal this one is not intelligence but his quality of free factor, the perfectibility and the moral aspect: the natural man has the concern of his own conservation, knows “the self-love” otherwise an instinctive and innocent egoism.

[5] Rousseau discussed this aspect many times. He could not identify precisely which was the danger which pushed the man towards the natural state; he was not determined to decide the type of the obstacle, exterior or interior. If in *Essay over the origin of languages* he prefers the thesis of the subjective determination of sociability at the meridional man in the *Discourse over the origin of the inequalities* and the *Social Contract* he prefer the thesis of the natural causes that stayed at the basis of the passing towards the social state.

[6] In the absence of the information, Rousseau used unclearly the expression “savage” which designed sometimes the man of origins the man of the societies we call primitive, abandoned by nature to the only instinct or the man in natural state.

Bibliography

7. Rousseau, Jean-Jacques, *Discurs*

instinct, sau omul în starea naturală.

Bibliografie

1. Rousseau, Jean-Jacques, *Discurs asupra originii inegalității*, București: Editura Științifică, 1958.
2. Rousseau, Jean-Jacques, *Emil sau despre educație*, București: Editura Didactică și Pedagogică, 1973.
3. Rousseau, Jean-Jacques, *Eseu asupra originii limbilor*, Iași: Polirom, 1999.
4. Rousseau, Jean-Jacques, *Contractul social*, București, Editura Științifică, 1957.
5. Starobinski, Jean, *Jean-Jacques Rousseau: La transparence et l'obstacle*, Paris: Gallimard, 1971.
6. Michel Vovelle (coord.), *Omul luminilor*, Iași, Editura Polirom, 2000.
7. Rousseau, Jean-Jacques, *asupra originii inegalității*, București: Editura Științifică, 1958.
8. Rousseau, Jean-Jacques, *Emil sau despre educație*, București: Editura Didactică și Pedagogică, 1973.
9. Rousseau, Jean-Jacques, *Eseu asupra originii limbilor*, Iași: Polirom, 1999.
10. Rousseau, Jean-Jacques, *Contractul social*, București, Editura Științifică, 1957.
11. Starobinski, Jean, *Jean-Jacques Rousseau: La transparence et l'obstacle*, Paris: Gallimard, 1971.
12. Michel Vovelle (coord.), *Omul luminilor*, Iași, Editura Polirom, 2000.